

UDC 930.85 (4—12)

YU ISSN 0350—7653

ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS

COMITE INTERACADEMIQUE DE BALKANOLOGIE
DU CONSEIL DES ACADEMIES DES SCIENCES ET DES ARTS
DE LA R.S.F.Y.

INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

BALCANICA

ANNUAIRE DE L'INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

XXII

Rédacteur

NIKOLA TASIC

Membre correspondant de l'Académie Serbe des Sciences et des Arts
Directeur de l'Institut des Etudes balkaniques

Secrétaire

ALEKSANDAR PALAVESTRA

Chercheur-assistant de l'Institut
des Etudes balkaniques

Membres de la Rédaction

De Yougoslavie: MILUTIN GARASANIN, ALOJZ BENAC,
RADOVAN SAMARDZIC, MILKA IVIC, CEDOMIR POPOV,
DRAGOSLAV ANTONIJEVIC, VESELIN ĐURETIC,
MIODRAG STOJANOVIC

De l'étranger: ANTHONY EMIL TACHIAOS (Thessalonique),
DIMITRIJE ĐORĐEVIC (Santa Barbara — Californie),
ALEKSANDAR FOL (Sofia), NIKOLAJ TOLSTOJ (Moscou)

BELGRADE

1991

посвећено је осталим видовима Кантемировог рада. Ту су на пример питања географије која су се нарочито одржала у другом његовом латинском делу *Descriptio Moldaviae* (Опис Молдавије). Занимљивост за културу наћи ће његова гледишта о овом подручју у посебном поглављу. У посебном поглављу изложена су и његова филозофска гледишта, док ће филолог моћи да се позабави његовим начином коришћења речи као и лингвистичким размишљањима која су, иако систематизована, сасвим погрешна са становишта савремене лингвистике. Ту се, напослетку, и Канте-

мирови погледа на разне врсте уметности, као на архитектуру, сликарство, вајарство, као и на музику која му није била страна.

Заључујући излагање, аутор подвлачи да Димитрије Кантемир припада почетку оног века у коме се формирала савремена европска свест.

Прилози, богата научна литература, као и индекс имена, употпуњују вредност ове књиге. Не треба заборавити и неколико сликовних прилога Кантемировог времена и неколико географских карата, које осветљавају епоху.

Милан Ванку

PROCEEDINGS OF THE FIFTH GREEK-SERBIAN SYMPOSIUM

Institute for Balkan Studies, Thessaloniki 1991.

У Солуну су 1991. године, у издању Института за балканске студије (Institute for Balkan Studies), изашла из штампе Акта Петог грчко-српског симпозијума (Proceedings of the Fifth Greek-Serbian Symposium), одржаног у Солуну и у Волосу од 9. до 12. октобра 1987. године. На скупу је учествовало по једанаест истраживача из обе земље, али је за штампу предато само шеснаест радова. Првих седам радова посвећено је првој од две теме овог симпозијума: *Грчко-српске везе током Првог светског рата*, а преосталих девет се тиче друге теме која је насловљена: *Идеје Француске револуције, просветитељство и предромантични период на Балкану (1780—1830)*.

Преглед односа између Грчке и Србије уочи избијања Првог светског рата (*Die Beziehungen zwischen Griechenland und Serbien vor dem Ausbruch des Ersten Weltkrieges*) дао је Јанис А. Пападријанос. Његов реферат се односи на догађаје који су уследили у периоду од потписивања Букурештанског уговора августа 1913. године до уласка аустро-

-угарске армије у Србију. Посебно наглашавајући значај Букурештанског мира којим су ове две земље савезнице добиле знатна територијална проширења, Пападријанос истиче да тим миром нису била решена два веома важна питања: питање грчких и српских граница са тек створеном албанском државом и питање статуса Егејских острва која су Грци заузели у Првом балканском рату. У немирењу Турске са резултатима Првог балканског рата Пападријанос види узроке прогонима којима је било изложено грчко становништво источне Тракије и малоазијске обале. Користећи поред неиздатих грчких дипломатских докумената и издата документа српског и грчког министарства спољних послова аутор детаљније описује дипломатску активност две земље: грчку одлучност да новим ратом потврди освојене територије и уздржаност српске владе у пружању војне подршке Грчкој, али и настојања српске стране да се грчко-турски конфликт реши мирним путем, пре свега ангажовањем великих сила

као протектора хришћанског становништва Турске. Аутор документује српску дипломатску делатност у Лондону и у Цариграду и констатује да је захваљујући грчком одлучном држању, дипломатској делатности Србије и утицају великих сила, Турска приморана да обузда прогоне грчког становништва, али да су нове затегнутости на Балкану изазване убиством престолонаследника Фердинанда. Тежак положај у којем се Србија нашла после упућивања аустријског ултиматума доводи до новог грчко-српског зближавања, иако сада грчка страна није била у могућности да војно помогне савезници, осим у муницији коју је саала преко Солуна и Скопља. Грчка је морала, наглашава аутор, да своју војску остави у Македонији и тиме спречи бугарске аспирације у Егеју и није ни тренутка подлегла искушењу пред које је ставила Немачка предлажући јој да нападне Србију уз обећање да ће заузврат добити територијално проширење на њен рачун. „Грчка је искушење мала земља да себи може дозволити тако велику подлост“ — истиче на крају реферата Јањис Паладријанос Венизелосов одговор немачком посланику, чиме се, и овом приликом, уз научни потврдио и пријатељски карактер ових скупова.

Међународноправној позадини стварања Солунског фронта посвећен је реферат Бурисе Крстића (*International Law Ground for Establishing the Salonika Front*). Будући да ово питање није било предмет посебних истраживања у нашој, а ни у иностраној науци, аутор истиче да се ослања само на општу правну литературу која се тиче међународног јавног права. Објаснивши у уводном делу неутралност и ратне зоне као основне појмове међународног јавног права, Б. Крстић у свом раду захвата онолико од историје, колико му је потребно да објасни врло специфичан положај у којем се нашла Грчка

у Првом светском рату. С једне стране, истиче аутор, Грчка је била неутрална држава, а с друге стране, она је имала савез са Србијом по којем је била обавезна да се војнички ангажује на њеној страни уколико ова буде нападнута од неке балканске државе. Неутрални статус обавезивао је Грчку да на својој територији не дозволи транспорт страних трупа, опреме и друге војне активности, али на испуњавању тих обавеза Грчке Централне силе нису превише инсистирале будући да је, како истиче аутор, Немачка сматрала да против Грчке не треба ништа војнички предузимати, јер би је то само отворено ставило на страну Антанте. Поред спољно-политичке ситуације аутор укратко даје и унутрашње прилике које је карактерисала снажна подељеност између кругова одањих пронемачки оријентисаном краљу и снага окупљених око Венизелоса; описује сукобе који су следили после немачког бомбардовања Солуна у којем су већ биле стациониране француске трупе, све то како би објаснио промену правног статуса Солунског фронта, који је од неутралне грчке територије постао окупирана ратна зона. Карактеришући акције савезника које су уследиле, аутор наводи да су их савезници предузели у интересу саме неутралне Грчке и без икаквих територијалних претензија; а могућ правни основ за те акције он види у Лондонском уговору из 1832. године према којем су Британија, Француска и Русија биле протектори Краљевине Грчке и њеног устава. Ипак, не инсистирајући искушење на Лондонском уговору, правне основе за успостављање ратне зоне на неутралној територији Грчке аутор ће тражити и у дипломатским односима између Србије и Грчке, пре свега у оном уговору закљученом у Феслау 1867. године, у којем он види правни оквир потоњег развоја догађаја.

Јавним мњењем Грчке, које се поларизовало око питања какав

став треба да заузме Грчка у рату, и питањем транспорта српских трупа од Крфа до Солуна бави се Арети Тунда-Фергали (*The Serbian Troops on Corfu: the Problem of Transporting them to Thessaloniki and Greek Public Opinion on the Affair*), док Георгија Јоаниду-Бицијаду, на основу архивске грабе Министарства спољних послова Грчке, разматра политичку ситуацију у Србији током прве половине 1915. године, прилажући уз текст преписе два документа на француском и један на грчком језику који је грчки амбасадор у Србији из Ниша упутио свом министру (*La situation politique en Serbie durant le premier semestre de 1915*).

Из угла политичке историје Солунски фронт је једна од највише обрађиваних тема у нашој историјској науци, док се у историји књижевности и уметности његов значај често превиђао, иако се на Солунском фронту нашао велики број наших књижевника и уметника, који су у позадини развили знатну културну делатност. Зато је на скупу поднето неколико реферата који попуњавају ту празнину. Грчко-српским књижевним везама у доба Првог светског рата бави се Миодраг Стојановић (*Les liens littéraires entre les Serbes et les Grecs dans les années de la Première guerre mondiale*), који документовано показује да су крупни догађаји пробудили интересовање за културно зближавање двају народа.

Позоришни живот на Солунском фронту (*Theatrical Life on the Salonica Front*) реконструисао је Драгослав „Антонијевић, највише на основу архивске грабе која се чува у Музеју позоришне уметности у Београду. Он је открио не само изненађујуће богатство позоришног живота у ратним условима, него је успео да прикаже и атмосферу која је пратила тај живот, док се на одличан избор фотографија, које даје у прилогу, гледа као прворазредно историјско сведочанство.

О Солуну као стецишту наших сликара пише Вера Ристић (*Serbische Maler in Thessaloniki 1915—1918*). Много сликара делило је судбину српске војске: аутор наводи да је Надежда Петровић у пољској болници код Ваљева сликала смрт војника оболелог од пегавог тифуса, а да су Бета Вукановић и њена ученица Ана Маринковић биле добровољне болничарке и у Балканским и у Првом светском рату. Један знатан део сликара обрео се на Крфу и у Солуну у време отварања фронта. Ликовни живот у рату није био препуштен стихији, већ је, наглашава аутор, био регулисан „Правилима за ратне сликаре“ које је донела врховна команда још августа 1914. године и која су по сликаре била веома повољна, јер је готово једина њихова обавеза била да завршену слику понуде министарству војске на откуп.

Већи део скупа је био посвећен другој теми: *Идеје Француске револуције, просветитељство и предромантични период на Балкану, 1780—1830*. Као једна мала синтеза основних познатих чињеница делује Протопсалтисов чланак *Два моћна центра грчког просветитељства на тлу Балкана (Deux centres puissants de la Lumière grecque dans l'espace balkanique)*, у којем се укратко приказују догађаји и најважнији људи Мосхопоља и Букурешта, чему претходи такође кратак, али нецеловит преглед грчких општина и школа у Србији. Позната по својим ранијим радовима о Вукашину Радишићу у којима је писала о почецима предавања грчког језика у Србији (на основу истраживања у Архиви Србије) и о првој читанци грчког језика у нас, Гликерија-Софија Вури и овог се пута задржала на краткотрајној, али плодносној Радишићевој делатности и подсетила на његове преводе Анакреонта, Птохопродрома, Теокрита и Тиртаја које је објављивао у „Голубици“ крајем 30-их и током 40-тих година прошлог века.

Још од књиге „Српска и грчка просвета“, запостављеног, али веома заслужног Владана Борбевића, усталио се поребење између наших и грчких просветитеља. И док Владан Борбевић узима за предмет поребења Доситеја и Коранса, Атанасиос Е. Каратанасис упоредно сагледава делатност нашег Доситеја Обрадовића и грчког Јосипа Мисиодака (*Dositiej Obradović et Jossipos Moesiodax: points de rencontre et divergences dans l'Aufklärung balkanique*). Указујући најпре на неке, пре свега спољашње, заједничке особености ове двојице просветитеља (обојица су духовно стасали у реформистичкој крими јозефинизма), он се посебно задржава на међусобним разликама. Истичући оштрину Мисиодакове критичности, чиме објашњава њихово различито вредновање грчке школе у Смирни, аутор истиче да су реформе којима је тежио Мисиодак имале општи карактер и биле од свебалканског значаја, док се Доситеј више залагао за националну реформу, утемељену на проучавању историје, и тиме био ближе оним идејама које су међу Грцима заступане од 1700. до 1750. године.

И црквено духовно наслеђе на Балкану је новим просветитељским идејама и продрмано у својој традиционалној статичности: о феномену класицизма у српској црквеној књижевности XVIII века (*Classicisme dans la littérature ecclésiastique serbe du XVIIIe siècle*) реферат је поднео Драгољуб Драгољубовић, а Војислав Јелић је расправљао о дефиницијским разликама између реторике и поетике у српској књижевној теорији XIX века (*Die definitiorische Unterscheidung zwischen Rhetorik und Poetik in der serbischen Literaturtheorie im XIX. Jahrhundert*). Ограничавајући своја истраживања на школске приручнике из реторике (Аврама Мразовића, Јована Стерије Поповића и Борба Малетића), В. Јелић констатује да се схватање поезије почетком XIX

века у многама променило, јер је поетска дикција током целог XVIII века била под утицајем учења о реторско-стилистичким фигурама.

О грчкој књижевној терминологији код Срба у време Вука Караџића расправљао је Борбе С. Костић (*Griechische literarische Terminologie bei den Serben zur Zeit Vuk Karadžić*). Полазећи од констатације да је грчки оставио трага у нашој књижевној терминологији, аутор тврди да су у наш лексички фонд грчки књижевни термини долазили или индиректно тј. посредством латинско-западноевропске традиције или су преузимани директно из грчких речника. Међутим, међу директно преузете термине аутор је сврстао и термине као што су βιβλιογραφία, ρητορικη, εποποια односно „библиографија“, „реторика“, „епопеја“, који својим консонатизмом (β=,b', а не ,v', како би се очекивало да је посредни директна позајмица) и вокализмом (η=,e', а не ,i', ο=,e', а не нгр. ,j') недвосмислено указују на латинско посредништво. У речнику који Костић прилаже, дати су књижевни термини (крај XVIII и поч. XIX века), који представља делом позајмице, а делом преведенице.

На примеру некадашњег београдског митрополита Дионисија Поповића, пореклом Грка, који је 1790. године на Темишварском сабору изабран за епископа будимске епархије и који је водио своју епархију негујући верску и етничку толеранцију, Динко Давидов објашњава зашто су и како су Грци и Цинцари тако брзо прихватили западноевропски барок и неокласицизам (*Serbische und griechisch-zinzarische Malerei in den Kirchen der Budaer Eparchie Ende des XVIII. und zu Beginn des XIX. Jahrhunderts*), док Дејан Медаковић расправља о грчко-српским везама у уметности новијег доба (*Die griechisch-serbischen Verbindungen in der Kunst der neueren Zeit*). Напомињући да у грчкој и српској култури XVIII и XIX века

постоје читаве неистражене власти међусобних утицаја, аутор истиче важност културног прожимања Срба и Грка означавајући га чак као културну симбиозу, која је утицала на стварање духовног профила српског народа у XVIII веку.

Желећи да компаративно сагледа грчко и српско просветитељство (*Greek and Serbian enlightenment: a comparative approach*), Ели Скопетea је најпре покушала да осветли различите конотације одреднице „Балкан“ у новијој историји да би тиме не само показала сву сложеност задатка који је себи поставила, него и нагласила директ-

обни однос ове одреднице са одредницом „балканска просвећеност“. Посматрајући Балкан као коегзистенциони простор у којем је тешко извојити појединачне феномене и одредити им границе (чест је случај да је један интелектуалац учествовао у више националних покрета), аутор ипак издаваја грчко просветитељство и грчку револуцију, с једне стране, и српско просветитељство и српску револуцију, с друге стране, као два паралелна и међусобно независна комплекса између којих успешно тражи сличности и разлике.

Мирослав Вукелић

ЈУГОСЛОВЕНИ И РУСИЈА

Документи из архива М. Ф. Рајевског, 40—80 године XIX века, Том II, Књига 1, Београд 1989, 375.

Прикупљање и припремање архивске грађе за објављивање је тежак и мукотрпан посао. Међутим, корист је огромна јер грађа објављивањем постаје доступна најширем кругу свих оних који проучавају историју или се интересују за одређени период и личности. Оваког тешког а корисног рада су се прихватили Историјски институт из Београда и Институт за славистику и балканологију Академије наука СССР из Москве и приредили други том грађе из Архива Михаила Фјодоровича Рајевског.

Од 1842. до 1844. године М. Ф. Рајевски (1811—1884) је био свештеник руске амбасаде у Бечу. Током тог дугог периода он је имао прилике да се упозна и дописује са великим бројем словенских политичара, књижевника, научника, државника, сељака, трговаца, чиновника... Међу њима је био приличан број посленика или обичних људи из југословенских области Хабзбуршке и Османске Империје. Међутим, у овом Зборнику нису прикупљена само њи-

хова писма М. Ф. Рајевском већ и писма извесног броја Руса који су се дописивали са Рајевским и при томе писали о приликама у југословенским земљама. Редакција Зборника је поделила југословенске кореспонденте М. Ф. Рајевског на четири групе. Прву чине „национални, друштвени и културни јавни радници и научници“ (М. Бан, В. Богишић, С. Верковић, Б. Даничић, В. Карачић, Ф. Рачки, К. Станковић ита.) а другу „представници свештенства“ (архимандрити Ковачевић и Памучина, митрополит Иларион ита.). „Политички и јавни радници“ (кнез Данило, његова супруга Даринка, Петар II Петровић Његош и И. Гарашанин) су у трећој групи а у четвртој су „учитељи и професори гимназија“ (Н. Вукићевић, А. Вукомановић, Ј. Подградски ита.). Писма се не односе на међудржавне контакте. Само се у неколиким писмима коментарису могуће политичке промене на Балкану. Мада су писма често личне природе у њима се, ипак,